

NAŠ DALJNI BLIŽNJI SVET

2. in 3. novembra lani je bilo v Opatiji enajsto srečanje *La Battane* (literarne revije, ki izhaja štirikrat letno in jo izdaja založniško podjetje italijanske narodne skupnosti v Jugoslaviji, reška EDIT), tokrat posvečeno dovolj občutljivi in malo raziskani temi, ki so ji organizatorji srečanja dali naslov: *Literatura ob meji*. Dvodnevna razprava, v katero so posegli pisatelji iz obeh držav, je bila, sodeč tudi po odmevu v sredstvih javnega informiranja, demokratično odprta, kritična in zanimiva. Iz te obsežne razprave objavljamo oba uvodna prispevka, ki sta ga imela za jugoslovansko stran Ciril Zlobec, za italijansko pa tržaški kritik in univerzitetni profesor Roberto Damiani.

Ciril
Zlobec

Literatura ob meji

(Teze za razpravo)

Temo letošnjega srečanja *La Battane* je navdihnila, vsaj tako se mi zdi, spodbudna misel, da je v njenem okviru, torej v razpravi, ki jo sugerira in omogoča, možno in potrebno spregovoriti o stvareh, ki so širšega pomena, ne da bi s tem nehale biti literarne. Takšna misel — če je res takšna, kot jo sam razumem — vsebuje torej tudi predpostavko, da je literatura že sama po sebi nekaj, kar nas ob različnih priložnostih različno zaposluje in nam dovoljuje, da jo razlagamo, sebi in drugim, na različnih nivojih, z različnimi poudarki. Že sam epitet »ob meji«, ki smo ga za to srečanje povezali s pojmom literatura, nas obvezuje, da nekatere vidike literature posebej izpostavimo.

Če imamo vsaj malo pregleda nad dejavnostjo in prizadevanji *La Battane*, vemo, da ta smer razprave implicira tudi določen politični vidik, ki ga je mogoče razumeti vsaj v eni od naslednjih možnosti:

1. Ali je literatura ob meji takšen umetniški specifikum, da potiska v ospredje posebna estetska vprašanja?
2. Ali je meja, kot striktna politična ločnica med dvema državama, med državama sosedama, tisto dejstvo, ki še posebej definira tisti del nacionalne literature, ki nastaja na eni in drugi strani takšne meje?
3. Ali je literatura ob meji pospeševalni element v stičišču dveh kultur, morda civilizacij, jezika? Ali pa narobe: ni morda literatura ob meji obrambni okop, ki po svoje otežuje normalnejši pretok dveh kultur?
4. Je literatura ob meji konstantna usoda njenih tvorcev ali pa je ta usoda v nerazdružljivem kontekstu s političnim, socialnim, družbenim, nacionalnim in najbrž še s kakšnim posebnim položajem, ki je od dobe do dobe različen, odvisen od vrste različnih elementov?

5. Je literatura ob meji bolj kot literatura v osrednjih pokrajinah naroda pod vplivom političnih razmer, konkretnih političnih odnosov med dvema narodoma na meji, ob meji, na eni in drugi strani meje?

6. Je literatura ob meji tudi sama v sebi različna, če je na eni ali drugi strani, če je torej na obrobju, pa vendar znotraj svojega matičnega naroda, ali na drugi strani, kot umetniški izraz neke etnične skupnosti, neke nacionalne manjšine v okviru večinskega naroda?

7. Je literatura nacionalne manjšine — v Jugoslaviji poznamo z vidika demokratičnih odnosov ustrežnejši termin: literatura narodnosti — je torej takšna literatura del samo ene kulture, razpoznavne predvsem po jeziku, ali pa obeh, s katerima se prepleta?

Mislim, da je vsako teh sicer nekoliko retorično postavljenih, pa vendar eksistencialnih vprašanj takšne narave, da je mogoče o njih razpravljati z vso resnostjo, kulturno in estetsko tenkočutnostjo ter politično odgovornostjo, ker vsa ta vprašanja so, vsaj v določenem obsegu, tudi politična.

Zdi se mi celo — in tu smo že, po mojem mnenju, pri eni izmed posebnosti te literature — da prav o tistih odtlenkih, ki asociirajo vsakokratni politični položaj ob meji (*zlasti kadar ta ni stabilen*) ali pa ki tako ali drugače vznemirjajo nacionalno občutljivost ene ali obeh etničnih skupin, največkrat neradi govorimo. Če pa že govorimo, ne štedimo s frazami, s posplošenimi ocenami, pravi dialog med etničnima skupinama, tudi v okviru literarne problematike, pa je praktično neznan. In takoj se seveda, ne brez upajočega pričakovanja, vprašam: Ali bo to naše srečanje stopilo za korak dlje od dosedanjih prizadevanj na tem področju?

V otroških letih in času neposredno po njih, v dobi torej, ki je tesno povezana z mojimi prvimi pesniškimi poskusi, sem bil tudi sam del takšne manjšine: doživel sem tragično situacijo, ko je bilo govorjenje in pisanje (celo pisemsko dopisovanje s starši) v jeziku manjšine težak politični zločin; visoko liriko Srečka Kosovela na primer smo prebirali in prepisovali kot ilegalno literaturo; že prej: sam pogreb Srečka Kosovela, tega komaj dvaindvajsetletnega mladeniča, je bil policijsko najstrožje nadzorovan. Razlika v jeziku, kulturi, literaturi je bila dovolj pomemben razlog za nacionalno mržnjo v obeh smereh, za totalno izolacijo. S tem bežnim pogledom v preteklost ne bi hotel ponavljati stvari, ki so že zdavnaj znane, čeprav ne tudi do kraja presežene. V tej in takšni preteklosti so prav gotovo še razlogi, da moramo tudi danes, ko govorimo o literaturi ob meji, govoriti tudi o stvareh, ki so absurdne, nerazumljive in ne ravno skladne s tisto vizijo sodobnih odnosov med narodoma, ki jo v političnem jeziku poznamo, že skoraj kot slogan, pod oznako: manjšina — most med sosednjima narodoma. Ker je občutek neprijeten, ga bom skušal razčleniti najprej s slovenske strani, ostajajoč ves čas na ravni osebne izkušnje in osebne občutka.

Razmišljati poskušam o nekakšnem posebnem statusu tržaških pisateljev obeh narodnosti: velikega Itala Sveva — navajam ga kot ilustracijo svojega razmišljanja — Slovenci sicer prevajamo, vendar pravega vtisa med bralci ne uspe zapustiti, hočem reči: ta vtis zmanjšuje pravo dejstvo, da je Svevo tržaški italijanski pisatelj. Celo jaz sam, ki sem v italijansko literaturo naravnost zaljubljen in ji kot prevajalec posvečam tako rekoč pol svojega življenja, ostajam ob njegovih delih hladen, zdi se mi celo, prav iz omenjenega razloga. Umberto Saba, predstavljen samo z nekaj pesmimi v antologi-

ji, je komaj komu znan. Med slovenskimi založbami in bralci ni zanimanja za Slataperjev Kras, čeprav bi lahko bil ob primerjavi s Kosovelovim doživljanjem Krasa nedvomno vznemirljivo branje. Sgorlona smo sicer prevedli, vendar podatek, da je nekje tik za mejo, ni bil najboljša reklama za njegovo knjigo. Usoda Tomizzevih del je specifična: tema njegovih romanov je locirana, če naj se tako izrazim, v precejšnji meri na »našo« stran in je zato radovednost zanj nedvomno večja. Naj se pomudim ob mlajših tržaških pisateljih Italijanih? Preprosto ne poznam jih — toda ali ni to že odnos?

In »druga stran«? Kdo od italijanske sočasne kulturne javnosti je vedel, ve od današnje, kako tesno je bil s Trstom povezan Ivan Cankar, ko je bil na višku svoje pisateljske veljave? Kakšen velikanski pisateljski opus Franceta Bevka je vezan na zgodovino, ljudi in življenje ob tej skupni meji? Da je slovenski pisatelj Andrej Budal živel in pisal v Trstu, da sta morala Igo Gruden in Vladimir Bartol emigrirati iz Trsta, a sta vendar v svojem literarnem delu ves čas živela z njim? In koliko občuti današnja italijanska kulturna javnost kot del kulturnega življenja svojega mesta Borisa Pahorja, Alojza Rebulu, Miroslava Košuto, Marka Kravosa in še koga, ki so tako zelo tržaški?

Ne bi želel povzročati nesporazumov: ves čas namerno in s poudarkom govorim o kulturni javnosti, torej o tistem delu populacije, pri kateri upravičeno pričakujemo kritično zavest o realnih družbenih in političnih odnosih svojega časa kakor tudi o pomembnosti vse večje demokratizacije v kroženju dveh, ob meji stikajočih se kultur. Poskušal sem se dotakniti stanja v Trstu, ki je najbrž najbolj indikativno, obenj seveda lahko postavim tudi vprašanje: Ali živi dovolj prepričljivo v naši zavesti kulturna, in še posebej literarna, ustvarjalnost Italijanov v Istri, na Koprskem, Albanecv na Kosovu, Madžarov v Vojvodini in Prekmurju itd. itd.? Pripada ustvarjalnost teh in drugih etničnih skupin svojemu matičnemu narodu ali družbi, katere del je tudi sama? Vprašanje ni akademsko. Zaplete se prav na nivoju konkretnega. Naj si za to izposodim primer pri samem sebi: pred petnajstimi leti sem za italijanske bralce pripravil, skupaj s sodelavci, dovolj obsežno antologijo, ki je pod naslovom »Nuova poesia jugoslava« izšla pri založbi Ugo Guanda v Parmi leta 1966 — in vanjo nisem vključil pesnikov narodnosti. Kritika in obramba antologije sta bili v Jugoslaviji siloviti. Predvsem s političnega vidika. Dve leti pozneje sem prevedel in izdal »Antologijo sodobne italijanske lirike« — vanjo sem vključil tudi pesnike italijanske narodnosti v Jugoslaviji. Takšen koncept ni naletel na nasprotovanje in vendar je samo logičen pendant prvega. Pred nekaj leti sem za hrvaške bralce pripravil antologijo slovenske lirike in vanjo vključil tudi slovenske pesnike s Tržaškega in Koroškega, torej italijanske in avstrijske državljane. Tudi na ta izbor ni bilo, s tega vidika, nobenih ugovorov. Kot avtor sem napade ob prvi antologiji sprejel kot izraz sovražnega, maščevalnega početja prizadetih. Danes gledam na ta pojav kot na izredno zapleteno in pomembno vprašanje same duhovne eksistence sleherne etnične skupnosti, ki je prav v območju umetniške ustvarjalnosti last dveh jeder: matičnega naroda in družbe, katere del takšna etnična skupnost je. To pa tudi pomeni, da so obdobja, položaji in razmere, ko se takšna etnična skupnost s svoje duhovno ustvarjalnostjo prav lahko znajde v neprijetnem vakuumu: z dovolj občutljivosti je ne opazita ne družba ne matični narod in tako postane frustriran duhovni otok, ki si nemudoma, tudi v umetnosti, postavi svoje

lastne, drugačne vrednostne kriterije, umakne se za svoje samoobrambne okope, kjer že sama nacionalna tematika postane sinonim za moralno in estetsko vrednost, kajti — in to bi želel še posebej poudariti — ogrožena, izolirana, ignorirana ali celo zatirana narodnost zabrede skoraj po zakonu nujnosti v umetniški provincializem in tako sama sebi izpodjeda najbolj zdrave korenine, ki jo ohranjajo pri življenju samo v živem kontekstu z matičnim narodom in družbo, sredi katere živi, če takšno družbo seveda občuti kot svojo pravično, demokratično možnost. Pri takšni oznaki družbe še posebej vztrajam, saj je v vsaki drugi obliki za kulturno in umetniško ustvarjalnost destimulativna, v zadnji konsekvenci celo represivna.

Pa še nekaj se mi zdi pomembno poudariti v najtesnejši povezanosti s pravkar povedanim: relativno brez težav sprejemamo literaturo neke etnične skupnosti kot upoštevanja vreden kulturni pojav, ki je socialno povsem nesporno motiviran in nujen, zato tudi deležen bolj ali manj ustrezne ekonomske podpore družbe. Stvar pa postane bolj zapletena, ko gre za afirmacijo literature narodnosti kot estetske vrednosti. Vsi namreč vemo, da literarno pisanje samo po sebi ni nobena posebna vrednost; boj za veljavo ne samo na knjižnem trgu, med bralci, temveč tudi v svetu kritiške misli in besede je že od nekdaj, in danes le še bolj kot nekoč, dokaj neizprosena, selektiven, izločilen in tako je avtor etnične skupnosti, tudi zaradi manjšega bralskega in kritiškega zaledja, šibkejši tekmeč v tem, kot rečeno, selektivnem, izločilnem boju za trajnejšo veljavo, za trdnejšo navzočnost v zavesti široke kulturne javnosti. Občutek delovanja na robu je najpogostejša oblika takšne kulturne in družbene realitete.

Na umetniškem področju, kamor literatura nedvomno sodi, je ta realnost, tako vsaj mislim, mnogo bolj izrazita kot na socialnem, zato se je v praktični politiki v Jugoslaviji (v Sloveniji, upam si trditi, z vso tenkočutnostjo) uveljavil princip, da si nobena manjšinska etnična skupnost ne more sama zagotoviti, kar imenujmo jih tako, »normalnih« pogojev življenja in da je zato skrb za njeno eksistenco v enaki meri tudi skrb večinskega naroda. Ohranjanje nacionalne identitete ni v današnjih produkcijskih in socialnih odnosih prav nič lahka zadeva ne glede na stopnjo demokratičnosti družbe ali države. Prav nasprotno. Toda to je problem, ki se tako izrazito preveša v politično razpravo, da bi nas nadaljnje zadrževanje pri tej misli nujno moralo pripeljati stran od naslova tega srečanja, od njegovega osnovnega namena.

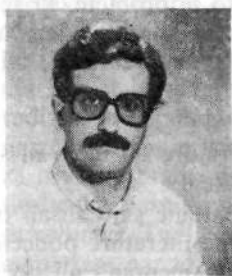
Rad bi se ustavil še ob dveh vidikih literature ob meji, in sicer, prvič, v geografskem smislu, drugič — v civilizacijskem.

Že na nekaterih prejšnjih srečanjih La Battane smo slišali obtožbe, da najuspešnejši nosilci tako imenovane nacionalne literature podcenjujejo tudi resnične vrednosti avtorjev in pojavov, ki so namenoma ali po sili razmer predvsem regionalno obarvani — v mislih mi je ostal predvsem lanskoletni skupni prispevek na to temo Luciana Morandinija in Domenica Cadoresija. K temu bi dodal še slovensko izkušnjo, ki pa je ravno nasprotna: prispevek tako imenovanih obmejnih pokrajin (Primorske, Prekmurja) je bil že med obema vojnama izjemno velik. Dovolj bo, da omenim le nekaj imen: Bevk, Kosovel, Bor, Kosmač, Pregelj, Kranjec), kajpak: ves slovenski prostor je tako majhen, da je pravzaprav notranji rob sleherne obrobne pokrajine že tudi del središča in je zato občutek celovitosti, tudi literature, mnogo bolj

živ, pravzaprav nujen. Tudi navzočnost slovenskih avtorjev na Tržaškem ali avstrijskem Koroškem je, z vidika literature, znotraj te celovitosti. Odnos slovenskih kulturnih centrov, tako imenovanega osrednjega nacionalnega prostora do slovenskih avtorjev na drugi strani meje nima nič manjšinskega v sebi, usodo manjšine pa občutita obe skupnosti na svojem prostoru, toda ker so njeni predstavniki tu, ni na meni, da bi razlagal njihov položaj in počutja. Drugi vidik, ki sem ga imenoval civilizacijskega, pa najbrž sodi med najbolj trdovratne ovire v pretoku obeh — ali dveh — literatur ob meji, odvisno pač od tega, katero mejo imamo v mislih. Čeprav se imamo vsi za srednjo Evropo, je vendar čutiti tudi nekakšno nevidno, pa vendarle ne tako lahko prehodno mejo med tistim svetom, ki ga zlasti v zadnjem času in v Trstu še s posebnim poudarkom imenujejo »Slavia«, kar naj bi pri najbolj benevolentni interpretaciji pomenilo drugačnost, največkrat pa hoče veljati kot nekonziljantna polarizacija dveh nasprotujočih si svetov, hkrati pa seveda tudi neprijetne, nezaželene, če ne celo nevarne sosesčine. Ker takšno pojmovanje ni novo, nas tudi ne preseneča, opozarja pa nas, kako globoko je še zakoreninjena miselnost, da je treba mejo med Zahodom in vsem, kar je na »drugi« strani, skrbno čuvati, ohranjati v veljavi tudi v imenu kulture in, ne nazadnje, na področju kulture. Premagovati takšno miselnost je najbrž namen tudi tega srečanja.

Fragmentarnost tega razmišljanja prinaša s sabo, bojim se, nevarnost, da je marsikatera misel ostala nedorečena. Sama tema je zaradi številnih razlogov in podedovanih zamer v naših medsebojnih nacionalnih odnosih občutljiva: vsak občuti krivico, ki ga je prizadela, močnejše kot tisto, ki jo je morda sam storil drugemu, zato: če sem koga prizadel, mi v slab namen tega ne pripisujte.

Tržaška obmejna literatura (tudi kot politika)

Roberto
Damiani

Do zavesti, da sem »človek ob meji«, sem prišel pozno. Skozi zgodovino se vsiljuje občutek, kakor da besedi meja in spopad izvirata iz istega pomenskega območja; in celo po padcu fašizma je politika spopada bila deležna več soglasja kakor politika sodelovanja. Še posebej sem prepričan, da je bila prav moja generacija, rojena v letih vojne, najbolj izpostavljena, nevedna in strahopetna žrtev logike, ki je

preživela režim, katerega izraz je bila. Aprila 1948 je Silvio Benco pisal: »Kaj so torej napake, ki jih je v dobrih dveh desetletjih zagrešila italijanska oblast (ustanovitev Svobodnega tržaškega ozemlja in prepustitev Reke in Istre Jugoslaviji)?«

Italijanska tržaška publicistika, ki je bil Benco dolga desetletja njeno diamantno rezilo, je vselej zamenjavala vzroke in posledice. Ker ni mogla zanikati protislovanstva svoje buržoazije, je zanj od časa do časa našla opr-